

Dinî Muhtevalı Eser Örneği Olarak İbn Hayr'ın Mesnevisi

The Masnavi of Ibn Hayr as an Example of a Religious Content Work

Nilay Kınay CİVELEK

ORCID: [0000-0001-6326-3586](https://orcid.org/0000-0001-6326-3586) | E-Posta: nilaykinay@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi, Hakkâri Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü
Asist. Prof. Dr., Hakkâri University, Faculty of Education, Department of Turkish Education

Hakkâri / Türkiye

ROR ID: [00nddb461](https://ror.org/00nddb461)

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atıf: Civelek, Nilay Kınay. "Dinî Muhtevalı Eser Örneği Olarak İbn Hayr'ın Mesnevisi ". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (Aralık 2022), 255-273.

<https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1176833>

Date of Submission (<i>Geliş Tarihi</i>)	18. 09. 2022
Date of Acceptance (<i>Kabul Tarihi</i>)	24. 11. 2022
Date of Publication (<i>Yayın Tarihi</i>)	15. 12. 2022
Article Type (<i>Makale Türü</i>)	Research Article (<i>Araştırma Makalesi</i>)
Peer-Review (<i>Değerlendirme</i>)	Double anonymized - Two External (<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme</i>).
Ethical Statement (<i>Etik Beyan</i>)	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>)
Plagiarism Checks (<i>Benzerlik Taraması</i>)	Yes (<i>Evet</i>) – Turnitin.
Conflicts of Interest (<i>Çıkar Çatışması</i>)	The author(s) has no conflict of interest to declare. (<i>Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.</i>)
Complaints (<i>Etik Beyan Adresi</i>)	suifdergi@gmail.com
Grant Support (<i>Finansman</i>)	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (<i>Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.</i>)
Copyright & License (<i>Telif Hakkı ve Lisans</i>)	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (<i>Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>)

Özet

Klasik Türk edebiyatı geleneği eserlerinde her türden konu bulunmaktadır. Bu türlerin içinde genel olarak bakıldığında dinî içerikli eserler fazladır. Dinî muhtevalı olan türlerde insanların kabul ettiği dinin öğretileri, inançları nasıl uygulayacağı sorularına cevap bulunmaktadır. İnsanların ihtiyaçları göz önüne alındığında din alanında eserlerin yazılmasının sebebi daha iyi anlaşılmaktadır. Eserlerde daha önce bu din üzerinde yaşamış ve öne çıkmış şahsiyetlerin hayatları, yaşayış şekilleri, olaylara tepkileri merak konusu olmuştur. İnsanların sorularına cevap bulduğu bu tarz eserler her zaman daha çok ilgi uyandırmıştır. Çalışmaya konu olan İbn Hayr, eserlerini bu doğrultuda oluşturmuş bir sanatçıdır. Mecmua niteliğindeki bir yazmanın içinde hepsi de İbn Hayr'a ait olan beş mesnevi bulunmaktadır. İbn Hayr'ın yazmasının üzerinde şimdiye kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır ve kaynaklarda şairin hayatına dair bir bilgiye de rastlanmamıştır.

Yazmadaki beş mesnevi, başlıkları ve konuları itibarıyla birbirinden bağımsız eserler olarak değerlendirilebilir. Bu beş mesnevinin içinden en sonda bulunan mesnevi bir başlık verilmeden kaydedilmiştir. Eserin müellifi beşinci mesnevisinde mahlas olarak İbn Hayr'ı kullanmıştır. Hayroğlu, Hayrun oğlu, İbn Hayr gibi mahlasları da diğer mesnevilerinde kullandığı görülmektedir.

Mesnevinin, dil özellikleri dolayısıyla eski Anadolu Türkçesi vasıflarını taşıdığı görülmektedir. Bu çalışmada mesnevinin tanıtımı, dil ve anlatım özellikleri, nüsha özellikleri, beyit sayısı, eserin muhtevası gibi konulara değinilecektir.

Yazmanın en son kısmında bulunan beşinci mesnevinin konusu insanın yaratılış gayesi, dünyadaki görevleri ve sonsuz hayat için yapması gereken hazırlıkların neler olduğuna dairdir. Toplamda 2074 beyitten oluşan mesnevide yer alan insanın yaratılışı konusuyula ilgili müellifin görüş ve düşüncelerinden bir inceleme yapılmıştır. Bu anlamda mevcut mecmuanın tanıtımının yapılması ve içinden bir mesnevinin incelenmesi, gerek konunun anlaşılması gerekse mesnevinin tanıtılması açısından literatüre katkı sağlayacaktır. Şair, aruz vezni ile yazdığı eserinde ahlak öğretilerinin yanı sıra İslam dini için insanların yapması gereken dünyevî-uhrevî uğraşları anlatmıştır. Bu işler yapıldığında alacağı mükâfatlar ya da yapmadığı zaman göreceği cezalar üzerinde durmuştur. Şair, Müslüman bir bireyin üzerine düşen vazifelerini anlatmıştır. Özellikle namaz bahsi konusunu detaylı olarak yazmıştır. Bu da toplumda İslam inancını artırma gayretine yönelik çalışmalardır. Şairin eserinde kullandığı terimler, dinî konudaki bilgisini göstermektedir. Şair ayet ve hadisleri eserinde kullanarak anlatmak istediği konunun daha da somutlaşmasını ve nitelik kazanmasını sağlamıştır. Örnek vermek istediği konu ile alakalı olarak İslam büyüklerinin hayatlarından nakiller yaparak kıssalar anlatmıştır. İnsanın asıl gayesinin, dünyaya geliş amacının Allah'ı tanımak ve kulluk etmek olduğunu çoğunlukla eserinde vurgulamıştır. Böyle bir amaç için yaşayan insanların doğru kul olduğu bilincini aşmıştır. Müellif, bu bilinç ile yaşayan bir insanın yaratılmışların en üstünü olma vasfını taşıyacağını belirtmiştir. Şaire göre insanı diğer yaratılan varlıklardan ayıran da bu özelliğidir. Ayrıca kişinin sorumluluğunu bilip her anının farkında olması gerekir. Çünkü bilinçli insan kendi hayatına olumlu etkiler sağlayacağı gibi içinde yaşadığı toplumu da huzura yöneltecektir. Böylelikle insanların her iki dünyada mutluluk içinde yaşayacağı bir hayatı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, İbn Hayr, Hayroğlu, Mesnevi, Dinî Muhteva.

Abstract

There are all kinds of subjects in the works of classical Turkish literature tradition. However, among these genres, there are many religious works. In these works, there are answers to the questions of how people will apply the doctrines, obligations, and beliefs of the religion they accept. The lives, lifestyles, and reactions of people who previously lived and stood out in this religion have become a subject of curiosity. Since people find answers to these questions in these works, they have always aroused more interest. In addition to moral doctrines and advice, it is not very common to write these works starting from the existence of human beings. Ibn Hayr, who has not been studied previously, is an artist who created his works in this direction. There are five masnavis, all of which belong to Ibn Hayr, in a manuscript with the quality of a journal. No study has been conducted on this writing to date, and there is no information about the poet's life in the sources.

These five masnavis can be considered independent masnavis in terms of their titles and subjects. The last masnavi among these five masnavis was recorded without a title. The author of the work used İbn Hayr as a pseudonym in his fifth work. It is observed that the author used pseudonyms such as Hayroğlu, Hayrun oğlu (the son of Hayrun), and Ibn Hayr in his other masnavis.

It is seen that the masnavi has the characteristics of old Anatolian Turkish due to the language features used. Subjects such as the introduction of masnavi, language and expression features, copy features, number of couplets, and the content will be discussed in this study.

The subject of the fifth masnavi in the last part of the writing is about the purpose of the creation of human beings, their duties in the world, and the preparations they should make for their eternal life. This study aimed to introduce the fifth masnavi, which consists of a total of 2074 couplets and has not been studied to date. An analysis was made based on the author's views and thoughts on human creation in the masnavi. In this sense, the introduction of the current masnavi and the examination of a masnavi from it will contribute to the literature in terms of both examining the subject and introducing the masnavi. In his work written with aruz prosody, the author explained the things that people should do for the religion of Islam as well as moral doctrines. The author focused on the rewards people will receive when these things are done or the punishments they will face when they do not do such things. He explained the duties of a Muslim. The author especially wrote about salah (prayer) in detail. They are studies aiming to increase Islamic belief in society. Using the verses and hadiths in his work, the poet made the subject he wanted to explain more concrete and ensured that it gained quality. Concerning the subject that he wanted to exemplify, the author gave examples from the lives of Islamic elders and told parables. He wrote throughout the work that the main purpose of human beings and the purpose of coming into the world is to know and serve Allah. The poet instilled the awareness that people living for this purpose are true servants. It is also known that a person living with this consciousness will have the attribute of being the highest of created beings. It is the feature that distinguishes humans from other created beings. The fact that a person knows this responsibility and is aware of every moment will have positive effects on his life and will lead the society he lives into peace. Thus, people will have a life in which they will live happily in both worlds.

Keywords: Classical Turkish Literature, İbn Hayr, Hayroğlu, Masnavi, Religious Content.

Giriş

İnsanın varlığının anlaşılmasına çalışılması, bunun üzerine düşünülmesi ve bu konu hakkında yazılar yazılması, farklı kültürlerde çeşitli şekilde ele alınmıştır. Bu anlatılar, çeşitli anlam katmanları dâhilinde ve idrak çalışmaları şeklinde devam etse de aynılık döngüsünün kendini yinelediği görülür. Gerek felsefede gerek tasavvufta insanın varlık ve anlam arayışlarına yönelik çalışmalar çok fazladır. *“Tasavvufta insan, ahlâki değişimin öznesi olarak konu edilir ve bu değişimin bir maksada yani Allah'a yakınlaşma amacına doğru seyretmesi gerekir”*¹. İnsanı konu edinmiş ve onun problemlerini araştırmaya yönelmiş bir sanatçının bünyesinde barındıracağı temel sorular, insanın niçin yaratıldığı, bu yaratılıştaki bulunan hikmetler ve insanın sahip olması gereken sorumlulukların neler olduğu ile ilgilidir. Bu tür sorulara tarih boyunca her alandaki düşünürler, filozoflar, din adamları kendi pencerelerinden cevaplar aramışlardır. İnsanın varoluşuna dair sorular mesnevinin müellifi İbn Hayr tarafından da sorulmuş ve bu sorulara Kur'an'ın ışığında cevaplar aranmıştır.

İslami unsurlar edebî eserlere alınırken eserin yazıldığı dönemdeki insanların ihtiyaçları, fikrî yapısı ve yaşayışları göz önünde bulundurulur. İbn Hayr'ın bu eseri topluma İslam'ı anlatmak için yazdığı anlaşılmaktadır. Klasik Türk edebiyatında İslamiyet'in emir ve yasaklarını belirten, örnek şahsiyetlerin kıssaları ile teşkil edilen bu tarz metinler oldukça rağbet görmüştür. Bu açığı kapatmak gayesi ile şair ve yazarlar topluma hizmet için öğretici eserler kaleme almışlardır. İbn Hayr da bu amaç doğrultusunda mesnevi tarzında eserlerini oluşturmuştur. *“Bu dönemde çok sayıda dinî ahlaki nitelikli eser tespit edilmiştir”*². Aynı zamanda bu eserlerin tasavvufi boyutunun yanında didaktik tarzı da beraberinde devam ettirdiği görülür.

Mesnevilerin diğer türlere göre daha çok tercih edilme sebebi her beytinin mısraları kendi aralarında kafiyeli olması ve bu türde bir eser kaleme alındığında beyit sınırlamasının olmaması; *“aruz bahirlerinin kısa şekillerinden biri ile yazılmış bir nazım şekli”*³ olması ve kafiye bulma zorunluluğunu en aza indirgemesi hasebiyledir. Bu tercih edilme sebebi mesnevi türünde yazılan

¹ Hacı Bayram Başer, “Yükümlü Varlıktan Varlığın Gayesi Olan İnsana: Tasavvufta İnsan Tanımlarının Dönüşümü Üzerine Bir Değerlendirme, (İnsan Nedir? İslam Düşüncesinde İnsan Tasavvurları)”, (İstanbul: İlem yayınları, 2019), 503.

² Ahmet Kartal, *Doğunun Uzun Hikâyesi Türk Edebiyatında Mesnevi* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2013), 298-337.

³ Ahmet Ateş, “Mesnevi”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, Devlet Kitaplığı, 1979), 8/132.

konuların uzatılmasını da sağlayarak konuları daha detaylı işlemeyi elverişli kılmıştır. “*Konu olarak dinî-ahlaki-tasavvufi nitelikteki mesnevilerde; konu, muhteva hatta kullanılan dil ve terimler de çok fazla ortak paydaya sahiptirler*”⁴. Bu tür eserlerde benzer konular farklı şekillerde işlenir ve şairlerin kaygıları da müşterektir. Asıl amaç dinî, tasavvufi ve ahlaki türde eser vermek olmasa da mesnevi şairlerinin İslam dinini öğretme, ahlaki öğreti ve esaslarını aktarma, insanlara faydalı olmak ve ahirete yarar söz söylemek gayretini öne alarak nasihat verme gayesi sıklıkla görülür.⁵ İncelenen eserde de topluma öğretici nitelikte nasihatlerin varlığı görülmektedir.

Millî Kütüphane kataloğu 06 Mil Yz B 108 arşiv numarasıyla kayıtlı bulunan yazma eser beş mesneviyi içerisinde barındıran bir mecmua niteliğindedir. Bu beş mesnevi içinde en sonda bulunan ve çalışmaya konu olan ‘insan ne için yaratılmıştır, İnsanın âkil bir varlık olduğunu gösteren vasıflar nelerdir, cennet ve cehennem yurtlarının konukları kimlerdir?’ gibi soruların cevabını oluşturan beşinci mesnevi bir başlık verilmeden kaydedilmiştir.

Aruzun fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün kalıbıyla toplamda 2074 beyitten oluşan ve şimdiye kadar tetkik edilmeyen beşinci mesnevinin bu çalışmada tanıtılması amaçlanmıştır. Ayrıca insanın yaratılışı konusuyla ilgili mesnevide yer alan görüş ve düşünceler üzerine bir inceleme yapılmıştır. Bu anlamda mevcut mecmuanın özellikleri ile birlikte verilmesi, gerek konunun incelenmesi gerekse mesnevinin tanıtılması açısından literatüre katkı sağlayacaktır.

İbn Hayr ve Mesnevisi Hakkında

Müellif eserinde mahlas olarak Hayroğlu, İbn Hayr, Hayrın Oğlu kelimelerini, beşinci eserinde ise sadece İbn Hayr’ı kullanmıştır. Eserin kaydedildiği Millî Kütüphane kataloğunda müellifin adı sehven “Hayroğlu Ahmed” şeklinde yazılmıştır. Mahlas ya da şair adı kullanımı olarak Ahmed adına eserde denk gelinmemiştir. Şairin nerede eğitim gördüğü ya da kimden ilim tahsil ettiğine dair bilgi de bulunmamaktadır. Ancak bu belirsizliğe rağmen metinden hareketle şairin dinî konularda iyi bir tahsile sahip olduğu anlaşılmaktadır. Şiirlerinde Arapça Farsça kelime kullanımları, kusurlarına rağmen aruz kullanımı, kafiyelerinin ve dilinin anlaşılır olması şairin iyi bir eğitim aldığına işaret eden unsurlar arasında sayılabilir.

⁴ Nilay Kınay Civelek, *Sırata Yol Tutanlar: Hz. Ömer. Kâsım’ın Fârûkiyye’si* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2020), 13.

⁵ Emine Yeniterzi, “Anadolu Sahası Türk Edebiyatında Ahlaki Mesneviler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (Eski Türk Edebiyatı Tarihi II)* 5/10 (2007), 434.

Şair eserinde sadece mahlaslarını kullanmıştır:

Bu durur tafşil-i tam saña baña lâ-büdd tamâm

İbn Hayr'a idüñ du'âyı hayr billâh iy enâ (b.n. 2055)

İbn Hayr'a kôr nefis ü zû'-rûh rûh-ı 'acîb

Qalbe şadra şerh göze nûr iki dârda ol iy edîb (1. Kitap)

Qamusın **Hayroğlu**'ñı sevici qul muhliş kişi

Aña anları şalâtda dâ'im ol muhliş kişi (1. Kitap)

Hayruñ oğlı eyledi yemn ü tebrikçün kişi (4. Kitap)

Şimdilik tek nüshası bilinen mesnevi Millî Kütüphane kataloğunda "Kitâb-ı Hâdî" olarak kayıtlıdır. Bu isim mecmuadaki birinci mesnevinin adı olduğu için kataloğa da bu şekilde kaydedilmiştir. İkinci ve üçüncü mesnevide müstakil bir isme rastlanmamış fakat dördüncü mesnevi için "Dürerü'l-Hikâyât fi Gureri'l-Müzekkirat" ismi verilmiştir. Mesnevinin, elimizde bulunan karinelerine bakarak; kullanılan dil özellikleri dolayısıyla eski Anadolu Türkçesi vasıflarını taşıdığı ve bu yüzden de 15. yüzyılın son dönemi ile 16. yüzyılın başında istinsah edildiği düşünölmektedir. Nitekim Çelebioğlu; "bu eserlerin ait oldukları asırları, buldukları yazmanın kâğıt özelliği, dil ve imla hususiyetleri, istinsah tarihi vb. ipuçlarından hareketle tespate çalışır"⁶ açıklaması ile bu durumu özetlemektedir. Bu yüzden şairin hayatı ile ilgili incelenen tezkireler de bu yüzyılları kapsamaktadır ve şair ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.⁷

Eserin yazıldığı tahmin edilen 15. yüzyıl sonları ile 16. yüzyılın başları Anadolu'da ehl-i sünnet düşüncesinin yerleşmesine hizmet eden Ahmediyye, Muhammediyye, Mevlid, Siyer-i Nebi gibi eserlerin verildiği dönemdir. İçerik olarak incelenince bu eserlerin ortak özelliğinde

⁶ Amil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevi (15. Yı kadar)* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1999), 144.

⁷ İncelenen Tezkireler şunlardır: Kaşif Yılmaz, Güftü ve Teşrifatü'ş-Şuârâ, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2001; İbrahim Kutluk, Kınalızade Hasan Çelebi Tezkiretü'ş-Şuârâ, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978; Sehi Bey Tezkire Heşt Behişt, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1980; Pervin Çapan, Tezkire-i Safâyî (nuhbetü'l asar min fevâidi'l-eş'âr) Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2005; Mustafa İsen, Latîfî Tezkiresi, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990; Adnan İnce, Tezkiretü'ş-Şuârâ Sâlim Efendi, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2005; Mehmet Ali Yekta Saraç, Osmanlı Müellifleri, TÜBA, Ankara 2006; Süleyman Solmaz, Ahdi ve Gülşen-i Şuarası, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2005; G. M. Meredith-Owens, Meşairü'ş-Şuârâ or Tezkire of Aşık Çelebi, London 1971.

itikad esaslarının öne çıkarıldığı, Kur'an-ı Kerim kaynaklı iktibasların bulunduğu ve peygamberler ile din büyüklerinin hayatlarına telmihler yapıldığı görülecektir. İbn Hayr da eserini bu esaslar üzerine inşa etmiştir.

Oldı bu tenbihiçün bil hubbı añla fazlını

Fıkr kıl dâ'î ilâllâh olduğunıñ aşlını (v. 2^b; b. n. 44^s)

Bu tür içerikli metinlerde şair ve yazarların bir diğer amacı da Hz. Peygamber'in şefaatinin ummak ve ona nail olmak için uğraşmaktır. Şairler bu isteklerini de eserlerinde dile getirirler. İbn Hayr da Hz. Peygamber'den şefaah istemekte ve bunun için çalışmaktadır:

Tâ kıyâmet dînümüz bâkî tâm yevm-i kıyâm

Ol habîb bize şefî'dür hem müşeffâ' ol hümâm (b. n. 41)

İbn Hayr'ın yüzini pâ-yı habîbe câr kıl

Haşr u cennetde kamu huddâminuñ hoş-câr kıl (b. n. 1669)

Yukarıdaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere şairin amacının güzel olanı anlamak, her daim tefekkür halinde Allah ile olmak olduğu görülür. Belirtilen dönemde yazılan dinî ahlaki eserlerin temel amacı toplumda İslam inancını artırmak, ibadet esaslarını öğretmek ve yaygınlaştırmaktır. Bu dönemde Süleyman Çelebi'nin Hz. Peygamber için yazdığı *Vesiletü'n-Necât* adlı ünlü eseri için "ehl-i sünnet akidesini yıkmak isteyenlerin ve Bâtınîlik propagandası yapanların tesirini azaltmak, hatta ortadan kaldırmak"⁹ yorumunun yapılması durumu özetlemeye yetmektedir.

1. Eserin Adı

Klasik Türk edebiyatı geleneği içerisinde kaleme alınmış eserler ister manzum ister mensur olsun, çoğunun adı, müellifleri tarafından metnin içinde belirtilmiştir. İbn Hayr eserlerinin ikisine hususi isim vermiştir. Birinci mesneviye "*Kitâb-ı Hâdî*" dördüncü mesneviye ise "*Dürerü'l-Hikâyât fi Gureri'l-Müzekkirat*" başlığı yazılmıştır. Birbirinden bağımsız olan mecmua içinde bulunan diğer üç mesnevi için herhangi bir başlık ya da metin içinde bir ibareye

⁸ Beyitlerden sonra parantez içindeki kısaltmadan b.n. mesnevideki beyit numarasını göstermektedir.

⁹ Süleyman Çelebi - haz. Faruk Kadri Timurtaş, *Mevlid (Vesiletü'n-Necât)* (İstanbul Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1990), 9-10.

rastlanmamıştır. Şairlerin genelde tercih ettikleri eser isimlerini doğrudan başlık olarak metnin başına derç etmeleri de bu mesnevilerde görülmemiştir.

2. Eserin Nüshası

İbn Hayr'ın şimdilik bilinen yegâne nüshası 06 Mil Yz B 108 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. İncelenen beşinci mesnevi, her bir sayfasında 21 satır bulunan 50 varaktan oluşmaktadır. Yazmanın kendisi toplamda 291 varaktır. Birinci kitabın bulunduğu bölüm; 1^a-71^b, İkinci kitap 72^a-112^a, üçüncüsü 113^a-140^a, dördüncüsü 141^a-237^b ve beşincisi ise 238^a-289^a varak numaraları arasında bulunmaktadır. Beşinci mesneviyi incelerken her bir mesnevi birbirinden bağımsız olarak değerlendirildiği için 1^b varak numarasıyla başlatılmıştır. Her bir sayfanın kâğıt ve metin alanı 262*200 – 180*113 mm ebatındadır. Harekeli nesih hatla yazılmış olan bu nüshanın müellif nüshası mı ya da müstensih nüshası mı olduğu bilinmemektedir.

Başı

Bismi men min minnehi'l-a'lâ ve ihsânin lenâ

Menne bi'l-ikmâli ve'l-i'lâmi tammen dînenâ¹⁰ (v. 1^b; b. n. 1)

Sonu

Tâ'ati haqqa komaz halkı da yok ihlâş u hâş

İdelüm ihlâşı tam ced niteki itdi havâş (v. 51^a; b. n. 2074)

3. Eserin Dil ve Anlatım Özellikleri

Yazma eserlerde mensur eserlere oranla manzum olan eserlerin kahir ekseriyetinin dili daha sadedir. Bir amaca hizmet için yazılmış eserlerde ise daha geniş kitlelere ulaşma arzuları olduğu için yazılış dilinin sadeleştiği görülür. Mesnevi türünde yazılan eserlerde de şairler, yazılma amacına yönelerek sanat kaygısını en aza indirgerler. İbn Hayr'ın mesnevisinde bu anlayışın devam ettiğini söylemek mümkündür. “Beş mesnevisinde de sade ve anlaşılır bir dil kullanan Hayroğlı'nın, sadece anlatımı canlandırmak için yer verdiği az sayıdaki gazelinde lirik, coşkun ve mutasavvifâne bir söyleyiş görülmektedir”¹¹. Metinde dil bakımından dikkat çeken en önemli özellik

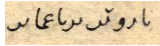
¹⁰ En yüce nimetini bahşedenin ve bize ihsan edenin adıyla, O ki dinimizi ikmal ederek ve dinimizden haber vererek bizi nimetlendirdi.

¹¹ Sinan Uygur, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 28 Aralık 2021), “Hayroğlı, İbni Hayr”.

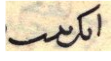
Eski Anadolu Türkçesine ait bazı eklerin kullanımınıdır. Aruz kusurunun bulunduğu bu metinde arkaik sayılacak kelimeler vardır.

Metinde eklerin yuvarlak hali kullanılmıştır: turgurun (157); teklik ikinci şahıs emir eki olarak bazen “-gül ve -gil” morfemi kullanılmıştır: virgil (255), bilgil (1112); bildirme eki olarak -ben/ban eki kullanılmıştır: görüben (322), ayrıluben (357). Yazıldığı döneme göre artık arkaik kabul edilecek kelimelerden bazıları da şöyledir: kerbarsarây (443), kığırdı (1790), kaçtı (1691).

Metindeki harekelerin müntensih ya da müellif tarafından sonradan eklediği tahmin edilmektedir. Çünkü kelimelerde unutulmuş harfin göstergesi noktalar ve harekeler çoğunluktadır. Bu kelimeler tamir edilebildiği kadar teklifler verilerek okunmuştur:

 (b. n. 414)

 (b. n. 77)

 (b. n. 971)

4. İbn Hayr'ın Kaleminden İnsanın Yaratılışı

İnsanın yaratılışı Kur'an-ı Kerim'de anlatılan bir bahistir. Kur'an'a göre insanın yaratılışının ham maddesi toprak ve sudur. Bu şekilde çamurdan yaratılan insan, üstün vasıflarla donatılmıştır. Ayette de belirtildiği üzere insanın yaratılması; “Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yarattık” (Mü'minûn 23/12) şeklindedir. İbn Hayr da beyitlerinde insanın yaratılması hususunu bu şekilde anlatmıştır:

Zire toprağdı yaratdı Âdem aşlın Hâk virüp
Kamu eşyânuñ haķîrü horı toprak oldu hep (b. n. 101)

Ol meniden kaçredür bevli belinden âdemüñ
Düşdi hayz kânu içine raķim içre ananuñ (b. n. 104)

Sonra üşümüş kân olup ol nuķfe muzğa oldu bil
Sonra et vü dârisunuñ hilķate cism oldu bil (b. n. 105)

Yaratılmışlar arasında Allah'ın üstün vasıflarla donattığı insan Kur'an-ı Kerim'de çok değinilen bir konudur. Allah insanı kendi ruhundan üfleyerek eşref-i mahlûkat derecesine yüceltmiştir.

Eyledi insânı eşref nûrın a'lâ eyledi

Nûru teşrif ü kerâmâtiyle iclâ eyledi (b. n. 5)

İnsan inanan bir varlıktır. İslam dinine göre insanın temel görevini İbn Hayr da mesnevisinde dile getirmiştir. Ona göre insan; Allah'ı tanımak, ona kulluk vazifesini yapmak ve belirlenen ölçülerdeki ahlaki değerler doğrultusunda yaşayıp sonsuz hayata hazırlanmak için yaratılmıştır.

Egledüñ insân-ı kâmil neyimiş neyleyimiş

Özüni insân nice huru şerif eylërimiş (b. n. 49)

Mümkün iken kâmil insân olması kıoya anı

Durur ayaklı gibi ola bil adall fikr it bunı (b. n. 51)

Dünye ger cevher olaydı âhiret sekisi hâk

Ala getüredi o hâki geçüp nice kıorķu vü bâk (b. n. 68)

Hîç 'azâbda olmasa iħrâda çün cem' olımaz

'Iyş dareyn bir ola kıoltuk iki kıarpuz kııgımaz (b. n. 70)

İnsan dünyaya kulluk bilinciyle Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirmesi amacıyla gelmiştir.

Kendinüñ kıul olduğın Mevlâsinuñ Rab olduğın

Bilüp olurdu muţî' o vaķt iderdi kıulluğın (b. n. 78)

İnsanın yaratılış amaçlarından biri de dünyada iyi işler yapmak fakat dünya için çalışmamaktır. İnsan bu şekilde davranınca tam anlamıyla âkil insan olacaktır. İbn Hayr beyitlerinde bu durumu anlatmıştır:

Çokdur âyât u ehâdiş bu söze şâhid temâm

Dünyaya meyl itmeyëdi şu kim ola 'aķl-ı tâm (b. n. 80)

Fikr idicek dünyede olan metâ' nice hasîs

Vaşf olunmaz âhiretde nicedür gâyet nefis (b. n. 89)

Şair ayrıca sonsuz hayatta cenneti kazanmak için insanın yapması gerekenleri sıraladıktan sonra cennetin güzelliğini anlatır:

‘Âşık u ma‘şûk u ‘ışk kâmusı anda bir dürür

Ya‘nî gayrı yok durur ancak hemân ol var durur (b. n. 1834)

5. Mesnevideki Dinî-Ahlaki Nasihatler

Klasik Türk edebiyatı eserlerinin geneline bakıldığında ikili-üçlü aşk kahramanlarının oluşturduğu maceralar, aşka yolculuklar; dinî-ahlaki içerikli olanlar daha çok kıssalar ve peygamber hikâyeleri ile örtüşür. Hayroğlu'nun beş mesnevisinde de insanın yaratılışı, hikmetleri, sorumlulukları, ahirete hazırlığı için bilgiler bulunmaktadır. Edebî dili olabildiğince iyi kullanan şair eserinde okuyucularına faydalı olmayı amaçlamıştır.

Yaratılmış olanların en üstünü insanın bu seviyesini koruması için belli eğitimleri bünyesinde barındırması gerekmektedir. Bu eğitimler kişinin her daim üstün vasıflarda olduğunu göstermesinde önemli bir anahtardır. Terbiye olarak da adlandırılabilir olan eğitimler şu şekilde sıralanabilir:

“1- Hastalıklardan korunarak cismın geliştirilmesi, bedenî bir terbiyedir.

2- Dilin kuvvetlendirilip konuşmanın güzelleştirilmesi, edebî terbiyedir.

3- Aklın şuurlandırılarak yanlış fikir ve hükümlerden korunması, aklî terbiye.

4- Aklın faydalı malumatlarla beslenmesi, ilmî terbiye.

5- Ona bazı kazanç yollarının alışkanlığını vermek, meslekî terbiye.

6- Şuuru kâinatın güzelliği karşısında uyandırmak ve ona bu güzellikleri ifade etmede yardımcı olmak, fennî terbiye.

7- Ona, içinde yaşadığı toplumun haklarını, orada geçerli kanunları ve mevzuatı öğretmek, içtimaî ve vatanî terbiyedir.

8- Onun ufkunu insanî duygu ve düşünce yönlerinden geliştirmek, insanî terbiye.

9- Fiillerini devamlı olarak doğruluk şartlarına uydurmak ve bu doğru ve düzenli hareketleri güzel ahlakî alışkanlık, yüksek karakterler halinde elde etmek, ahlakî terbiye.

10- Sonra da ruhu ile bir hamle yapıp en yüce ufuklara yükselmek, o da dinî terbiyedir”¹².

¹² Abdullah Draz - Çev. Nurettin Demir, *İslam'ın İnsana Verdiği Değer* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1983), 168.

Nasihat içerikli eserlerde bu maddelere hassasiyetle değinilir ve bu konuda özellikle gençler uyarılır. İncelenen mesnevide de bu terbiyelerin uygulanma şekilleri, insana kattıkları, değeri gibi özellikler görülür. İbn Hayr okuyucularına manevi eğitim ile ilim tahsilinin önemine değinir:

Nitekim tenbîh olındı eyle iz'âf-ı kemâl
Yok kemâlâta nihâyet olma sa'at künk ü lâl (b. n. 119)

Kağması sâkin oldı zâhir oldı anda hilm
Didi yâ şeyh hanidüğine nedendür saña 'ilm (b. n. 440)

Bu ilim ve terbiyeye sahip olan insanın sonsuz hayatı mutlulukla kazanacağı müjdelenmiştir. Şair eserinde İslam'ın şartlarını, nasıl uygulanması gerektiğini teker teker açıkladıktan sonra cenneti hak edeceğini yazmaktadır.

Eğitim ve terbiye konusunda İbn Hayr özellikle sahabe ve din büyüklerinin isimlerini zikrederek onlardan örnekler vermiştir. İnsan-ı kâmil olma noktasında, saygınlık kazanmak için temsilci olacak kişileri ve onların yaptıkları-kaçındıkları şeyleri belirtmiştir.

Bes didi Mâlik rahmetullâh şol hikâyetde kim ol
Dindi mücmel ba'zı tafdîl bu durur kim didi ol (b. n. 483)

Hem resûl şallu 'aleyhe yâ Ümmü Seleme didi
Hüsn-i hulû dünyâ vü uhrâ hayrını cem' [it didi] (b. n. 422)

Saña Nişvân'ı cinândan vireyin diñle haber
Yâ habîbî tâ ki pür-şevk olup alasin 'iber (b. n. 386)

Geldi Sevbân razı ola andan Allâh bilgil o
Kim kûlı durur resûl şallu 'aleyhi sellimû (b. n. 1047)

Şair örnek olarak verdiği şahsiyetleri yazarken onlara saygı ifadeleri kullanmış ve bu ifadelere sürekli yer vermiştir:

Bûharî' de râzı ola Allâh andan didi o
Kim resûlün hazreti şallû 'aleyhi sellimû (b. n. 1799)

İbn Mes'ûd râzı ola Allâh andan didi o
Kim resûlün hazreti şallû 'aleyhi sellimû (b. n. 1926)

İbn 'Afv bil râzı ola Allâh andan didi o
Kim resûlün hazreti şallû 'aleyhi sellimû (b. n. 1941)

Metinde yukarıdaki gibi din büyüklerinin isminin geçtiği beyitlerden önce ya da sonra ismi verilen kişiler ile ilgili kıssalar, rivayetler verilmiştir. Onların yaptıkları güzel işlerden, edeplerinden, hürmetlerinden bahsedilerek örnek alınması gereken davranışlar vurgulanmıştır. Böylelikle hem somut isimlerle şairin vermek istediği ileti kalıcılık kazanmış hem de bahsi geçen kişilerin ahiret hayatlarındaki güzel son bilindiği için bu değerleri yaşama ve sahiplenme konusu okuyucuda daha etkili kılınmıştır.

Mesnevide mezhepler konusunda da bilgiler verilmiştir. Hanefi, Şafii, Malikî ve Hanbelî mezheplerinin ismi anılarak öğretileri anlatılmıştır:

Cem'-i mümkün olmasa ger key gözet mezhebün
Dimegil ol hoş gelür baña komağıl mezhebün (b. n. 1967)

Hanıfiseñ Bû Hanıfe rahmetullâh sen bunu
Niçün eyledün dimez görür hasen oldı anı (b. n. 1974)
Aldurup kan alsañ abdest şâfi'yise ki kişi
Şâfi' şınmaz didüm ben nice itdün bu işi (b. n. 1972)

Mâlik u Aḥmed ikisi rahmetullâhe bular
Secde-yi sehv itmeği yirine göre didiler (b. n. 1988)

Kişinin yapması ve kaçınması gereken iş ve davranışların mesnevi boyunca verilmesinin amaçları arasında Allah'ın isteklerini karşılamak ve doğru kul olmak hususu öne çıkmıştır. Bunlar

yapıldığında kişinin hem bu dünyada hem de ahirette daha rahat edeceği düşüncesiyle özgüveninin arttığı ve mutlu olduğu söylenir.

Zire kim ğâyet şafâ vü hüsñ ü cevher var durur
Böyledür hâşiyet çün bu veçhile cevher durur (b. n. 429)

Ķâbiliyyet gördi key ol nâzenîn rûhında k'ol
Nûr-ı Ķağdan iktibâs ide şafâya bula yol (b. n. 380)

Allah'ın emirlerine itaat edenlerin mutlu olmasının aksine doğru yolda olmayan inkârcıların ise başına gelecek elem ve azaplar anlatılmıştır.

Ķağğ'ı tekzîb u dalâle veyl ü vâh idenlere
Bunları bil ne olupdur ne olısar anlara (b. n. 1572)

Sehv ü nisyândur vücûd ahkâmı n'eyler anda ol
Bu mağâmda cehl ü kizb ü ğaflete ola mı yol (b. n. 1844)

Bu mesnevîde bir Müslümana farz olan ibadetlerden özellikle namaz bahsi üzerinde çok durulmuştur. Şair her fırsatta okuyucularına namazın önemini ifade etmiştir. İbn Hayr namaz ibadetini gerçekleştirebilmek için insana düşen sorumlulukların neler olduğundan ve doğru namaz kılmak için nelere dikkat etmek gerektiğinden bahseder:

Vağti zâyî' kılma durur vağt geçer kılmaz namâz
Derdi yoğ ğâfil durur vağtinde olur añmaz namâz (b. n. 1392)

Nite kim oldı cenâbet ehline vâcib namâz
Kim tahâret şartıyile nite kim vâcib namâz (b. n. 1598)

Şunu kim şekk itdi anı kıldım kılmadım o
Kılduğundan şoñra anda iki secde itsün o (b. n. 1917)

Bilmedi o üç midür ya dörd midür kılduğ anuñ
Ķo sen o şekk itdüğün ol şüphesine kılduğınuñ (b. n. 1921)

Dinî bir eser olan bu mesnevîde şairin okuyucularına verdiği nasihatler sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. “Nasihat içerikli eserler, insanları iyiye, güzele ve doğruya yöneltmek, topluma ve devlete yararlı; İslamiyet’in erdemlerini şahsında yaşayan iyi ahlaklı fertler yetiştirmek amacı”¹³ gütmektedir. Bu anlamda İbn Hayr’ın maksadı da belirtilen hususları bünyesinde barındırmaktadır. Mesnevîden çıkarılan sonuca göre doğru insanda sabırlı olmak, kötülükten sakınmak, dua etmenin faziletini kavramak, dünyaya önem vermemek, dünyanın geçiciliğini bilmek gibi özellikler bulunur. Güzel ahlaka sahip insan, toplum içinde hal ve hareketleriyle örnek olan insan demektir. İslam dinine göre Allah’a ve Hz. Peygamber’e bağlılık olarak adlandırılan güzel ahlak, şaire göre İslamiyet’i kabul etmiş bireylerde olması gereken bir vasıftır. Nitekim ahlak kavramı, “insanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan mânevî nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya konan iradeli davranışlar bütünü”¹⁴ olarak tanımlanmıştır.

Çamusı ahlakda hayrât şûret u hulûda hısân

Hüsni ü hayrın şanma ide bile vaşfını lisân (b. n. 396)

Sonuç

Hayatı hakkında bilgiye ulaşamayan ve mahlasını İbn Hayr olarak zikreden müellif, eserini beş ayrı mesnevî olarak tertip etmiştir. Şimdilik tek bir nüshasına rastlanılan bu yazmanın içinde bulunan iki mesnevî müstakil başlık taşımaktadır. Şairin mecmuada bulunan diğer üç mesnevî için bir isme denk gelinmemiştir. Birbirinin devamı niteliğinde olabileceği sorusunu akıllara getiren bu eserlerin, her birinin başında besmele ile başlamaları ayrı mesnevî olduklarını düşündürmektedir. Şairin eserini yazmada öncelikli amacının dinî bilgileri halka anlatmak, Hz. Peygamber’in şefaatinin kazanmak düşüncesi olduğu görülmektedir. Mesnevî, fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün kalıbıyla 2074 beyitten müteşekkil olarak kaleme alınmıştır. Bu çalışmada mesnevîden örnekler ile insanın yaratılması, gayesi, sorumlulukları; dinî öğretilerin mesnevîde nasıl işlendiği üzerine bir inceleme yapılmış ve bu konuda şairin düşünceleri ortaya konulmuştur.

¹³ Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2008), 1.

¹⁴ Mustafa Çağrı, “Nasihat”, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1999), 32/10.

İbn Hayr'ın mesnevisine göre insanın yaratılış amacı dünyanın geçiciliğini kavrayarak Allah'ı bulmaktır. Var oluş gayesini bilip ona göre yaşayan bir insan yaratılmışların en üstünü olma özelliğine kavuşmuştur. Metne göre, insan aklıyla hareket ederse ahlakı ve doğru bilgiyi elde edecektir. Eşref-i mahlûkat olan insan aklını iyi kullanmalı ve böylelikle doğru yolu seçmelidir. Bu hal ile mutluluğa ulaşılır. Edinilen bilinç ile yaşayan insanların bulunduğu toplumda karşılıklı güven, huzur ve mutluluk görülür. Aksi halde doğru yolu bulamayan ve aklını kullanarak hareket etmeyenler her iki dünyada da mutsuzluk ile karşılaşacaktır.

Kaynakça / References

- Ateş, Ahmet. "Mesnevi". *İslam Ansiklopedisi*. 8/127-133. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, Devlet Kitaplığı, 1979.
- Başer, Hacı Bayram. "Yükümlü Varlıktan Varlığın Gayesi Olan İnsana: Tasavvufta İnsan Tanımlarının Dönüşümü Üzerine Bir Değerlendirme, (İnsan Nedir? İslam Düşüncesinde İnsan Tasavvurları)". 501-544. İstanbul: İlem yayınları, 2019.
- Çağrı, Mustafa. "Nasihat". 32/408-409. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1999.
- Çelebioğlu, Amil. *Türk Edebiyatında Mesnevi (15. Yy kadar)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1999.
- Draz, Abdullah - Çev. Nurettin Demir. *İslam'ın İnsana Verdiği Değer*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1983.
- Kaplan, Mahmut. *Hayriyye-i Nâbî*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2008.
- Kartal, Ahmet. *Doğunun Uzun Hikâyesi Türk Edebiyatında Mesnevi*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2013.
- Kınay Civelek, Nilay. *Sırata Yol Tutanlar: Hz. Ömer. Kâsum'ın Fârûkiyye'si*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2020.
- Süleyman Çelebi - haz. Faruk Kadri Timurtaş. *Mevlid (Vesiletü'n-Necât)*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1990.
- Uygur, Sinan. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 28 Aralık 2021. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hayrogli-ibni-hayr>
- Yeniterzi, Emine. "Anadolu Sahası Türk Edebiyatında Ahlaki Mesneviler". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (Eski Türk Edebiyatı Tarihi II)* 5/10 (2007), 433-468.

Ekler

Mesnevi Varak Örnekleri

Vr: 39^b – 40^a

Vr:1^b – 2^a